

PRIEŠDĖLINIŲ LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIŲ LEKSIKALIZACIJA

Santrauka

Priešdėlinių veiksmažodžių leksikalizacija – reiškiny, kai veiksmažodis tampa semantiškai savarankišku žodžiu, kurio reikšmė nesusijusi su darybos formantu ir pamatu. Leksikalizacija siejama su individualiais, išskirtiniais atvejais (išimtimis iš taisyklių), o juos tirti ir aprašyti aktualu dėl kelių priežasčių: šis reiškinys svarbus rašant tekstynais paremtus žodynus, atliekant kompiuterizuotą kalbos analizę, mokant užsieniečius lietuvių kalbos, taip pat semantikos mokslui. Šio darbo tikslas – nustatyti priešdėlinių veiksmažodžių leksikalizacijos atpažinimo kriterijus ir juos pritaikyti tekstynų analizei.

Darbe iš pradžių pristatoma platesnė leksikalizacijos samprata, taip siekiant parodyti platesnį šio reiškinių kontekstą. Tada, naudojantis teoriniais darbais, nustatomi priešdėlinių lietuvių kalbos veiksmažodžių leksikalizacijos atpažinimo kriterijai. Galiausiai 4-ių dažnų lietuvių kalbos veiksmažodžių (*nustatyti, apibūdinti, parduoti, išleisti*), vartojamų tam tikromis reikšmėmis, pavyzdžiu, parodoma, kaip leksikalizacijos atpažinimo kriterijai gali būti taikomi tekstynuose (iš viso tirti 9 dažnieji veiksmažodžiai; naudoti du tekstynai – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* ir *Morfologiškai anotuotas tekstynas*).

Paaiškėja, kad taikant priešdėlinių lietuvių kalbos veiksmažodžių leksikalizacijos atpažinimo kriterijus, visų pirma didelės apimties tekстыne tikrintina, ar vartojamas priešdėlinio veiksmažodžio pamatinis veiksmažodis (jeigu nevartojamas, priešdėlinis veiksmažodis laikomas leksikalizuotu ir daugiau kriterijų nereikia taikyti). Tada didelės apimties tekстыne tikrintina, ar priešdėlinis veiksmažodis gali prisijungti dar vieną priešdėlį (jeigu gali, veiksmažodis su vienu

priešdėliu laikomas leksikalizuotu ir kitų kriterijų nereikia taikyti). Toliau tikrintina, ar tam tikra reikšmė vartojamas priešdėlinis veiksmažodis turi semantinių sąsajų su pamatiniu veiksmažodžiu. Tekstyne šis kriterijus taikytas lyginant priešdėlinio ir pamatinio veiksmažodžio leksinį junglumą: jeigu leksinis junglumas labai skiriasi, teigiama, kad priešdėlinis ir pamatinis veiksmažodžiai neturi aiškiai įžiūrimų semantinių sąsajų, ir priešdėlinis veiksmažodis laikomas leksikalizuotu, todėl kitų kriterijų taikyti nebereikia. Galiausiai tikrintina, ar priešdėlinis veiksmažodis turi bendrąją reikšmę (ji susijusi su grupe skirtingų darinių): jeigu priešdėlinis veiksmažodis turi tik individualią reikšmę, galima teigti, kad jis yra leksikalizuotas. Tekstyne šis kriterijus tikrintas naudojantis gramatiniu junglumu, nes tam tikrą bendrąją reikšmę turintiems veiksmažodžiams būdingas tam tikras gramatinis junglumas. Jei priešdėliniam veiksmažodžiui būdingas kitoks gramatinis junglumas nei bendrąsias reikšmes turintiems veiksmažodžiams, galima teigti, kad jis neturi jokios bendrosios reikšmės, turi tik individualią reikšmę.

Iš teorinių darbų išryškėję leksikalizacijos atpažinimo kriterijai tekstyne leidžia atpažinti leksikalizaciją. Vis dėlto aiškėja, kad kiekvieno veiksmažodžio leksikalizacija atpažįstama taikant nevienodus kriterijus – kriterijaus parinkimas priklauso nuo konkretaus atvejo.

ESMINIAI ŽODŽIAI: leksikalizacija, žodžių daryba, priešdėliniai veiksmažodžiai, tekstynų lingvistika, semantika, lietuvių kalba.

LAIMA JANCAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Humanitarinių mokslų fakulteto Litanistikos katedra

V. Putvinskio g. 23-206, LT-44243 Kaunas

lai.jancaite@gmail.com